

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 6

Χριστούγεννα 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Άγγελος Καλογερόπουλος, *Τί νά περίμενε ό 'Αλέξανδρος;*
Τασούλα Καραγεωργίου, *Γυναίκα ώριμη διαβάζει Παπαδιαμάντη*
Δημήτρης Κοσμόπουλος, *Άπό τό «Κεκραγάριο», Χ.*
Άλ. Παπαδιαμάντης, *Αί κυρίαί τής Νέας Υόρκης και ό Μορμωνισμός*
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λ. Τριανταφυλλοπούλου, *Άγνωστη
παπαδιαμαντική μετάφραση*
Αί έπιστολαί τοῦ Λόρδου Βύρωνος
Μ. Θεοδοσοπούλου, *Έκδοτικός περίπλους παπαδιαμαντικού έτους*
Δημήτρης Μαυρόπουλος, *Παπαδιαμάντης σχολιαζόμενος (και σχολιάζων)*
Δημήτρης Φ. Βλαχοδήμος, *Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης,
«Τό Χριστόψωμο»: μιá έρμηνευτική δοκιμή*
Σ. Ν. Φιλιππίδης, *Σημείωμα γιά τό διήγημα τοῦ Άλεξάνδρου
Παπαδιαμάντη «Τό Χριστόψωμο»*
Μαρίνα Άρετάκη, *«Φλώρα ή Λάβρα»: ό χρόνος πού δέν ξανακερδίζεται*
Άγγελική Γ. Παπαγεωργοπούλου, *Η άναζήτηση τής άθωότητας
στά παπαδιαμαντικά διηγήματα*
Μιά έπιστολή τοῦ Γεωργίου Α. Ρήγα στον έκδότη Α. Καραβία
Σπύρος Παπαγεωργίου, *Ό σαλός έρημίτης τής Παναγίας Φυλάκτρας*
Έτεξικηλ Βελανιδιώτης, *Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης*
Λουκάς Χυτήρης, *Ό τάφος τοῦ Νικοτσάρα και ό Άλέξανδρος
Παπαδιαμάντης*
Γ. Δημητριάδης, *Ό τάφος τοῦ Νικοτσάρα*
Πρεσβύτερος Κ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ό Παπαδιαμάντης κι ό Κόντογλου*
Μικρά Παπαδιαμαντικά
Ένιαυτός: Πρόσωπα και πράγματα • Πλοηγός
Δαλαρίδια και άγκρίφια • Βιβλιοκρισίες • Ημερολόγιο

Έκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Χριστούγεννα 2002 – Τεύχος 6

Περιοδική έκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητῆς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἄγγελος Καλογερόπουλος, <i>Τί νά περίμενε ὁ Ἀλέξανδρος;</i>	3
Τασούλα Καραγεωργίου, <i>Γυναίκα ὠριμη διαβάζει Παπαδιαμάντη</i>	4
Δημήτρης Κοσμόπουλος, <i>Ἀπό τὸ «Κεκραγάριο», Χ.</i>	5
Ἄλ. Παπαδιαμάντης, <i>Αἱ κυρίαί τῆς Νέας Ὑόρκης καί ὁ Μορμωνισμός</i> . .	6
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λ. Τριανταφυλλοπούλου, <i>Ἄγνωστη παπαδιαμαντική μετάφραση</i>	7
<i>Αἱ ἐπιστολαί τοῦ Λόρδου Βύρωνος</i>	10

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Μ. Θεοδοσοπούλου, <i>Ἐκδοτικὸς περίπλους παπαδιαμαντικοῦ ἔτους</i>	27
Δημήτρης Μαυρόπουλος, <i>Παπαδιαμάντης σχολιαζόμενος (καὶ σχολιάζων)</i>	39
Δημήτρης Φ. Βλαχοδήμος, <i>Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Τὸ Χριστόψωμο»: μιὰ ἐρμηνευτικὴ δοκιμὴ</i>	41
Σ. Ν. Φιλιππίδης, <i>Σημείωμα γιὰ τὸ διήγημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη «Τὸ Χριστόψωμο»</i>	48
Μαρίνα Ἀρετάκη, <i>«Φλώρα ἢ Λάβρα»: ὁ χρόνος ποῦ δὲν ξανακερδίζεται</i>	50
Ἄγγελικὴ Γ. Παπαγεωργοπούλου, <i>Ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀθωότητος στὰ παπαδιαμαντικὰ διηγήματα</i>	64
<i>Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Α. Ρήγα στὸν ἐκδότη Α. Καραβία (Ἀνακοίνωσις καὶ σχόλιο Ν. Δ. Τ.)</i>	72

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

Σπύρος Παπαγεωργίου, <i>Ὁ σαλὸς ἐρημίτης τῆς Παναγίας Φυλάκτρας</i>	76
---	----

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἱεζεκιὴλ Βελανιδιώτης, <i>Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης</i>	82
--	----

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Λουκᾶς Χυτήρης, <i>Ὁ τάφος τοῦ Νικοτσάρα καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης</i>	85
---	----

Στὸ «Β' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» ἔγιναν σαράντα ἑπτὰ εἰσηγήσεις ποικίλης θεματολογίας, πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τίς κατατάξει σὲ ἑνδεκά ομάδες. Δεκαεπτὰ εἰσηγήσεις εἶχαν ὡς κοινὸ παρονομαστὴ φιλολογικὰ κριτήρια προσέγγισης, εἴτε γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του εἴτε γιὰ συγκεκριμένο διήγημα· τέσσερις εἰσηγήσεις ἀναφέρονταν σὲ κοινωνικὲς ἀναγνώσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐνῶ τρεῖς προσέγγισαν μὲ ἀναλυτικὴ (ἢ ψυχαναλυτικὴ) μέθοδο θέματα τοῦ ἔργου του· δύο ἀναφέρθηκαν σὲ θεολογικὰ θέματα καὶ ἄλλες δύο ἐξέτασαν θέματα τέχνης· τέσσερις εἰσηγητὲς ἀναφέρθηκαν στὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη καὶ ἓνας στίς μεταφράσεις τοῦ ἔργου του σὲ ἄλλη γλῶσσα· δύο εἰσηγήσεις παρουσίασαν προσωπογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου· ὀκτὼ εἰσηγητὲς ἔθιξαν γενικότερα θέματα (βιβλιογραφικά, ἐκπαιδευτικά, λογοτεχνικά). Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ἡ εἰσήγηση πού, μὲ βάση τὸ CD-ROM μὲ τὰ Ἔπαντα τοῦ Παπαδιαμάντη τῶν ἐκδόσεων Δόμος πού κυκλοφόρησε ὁ «Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας», ἔδωσε πλούσια παραδείγματα ἀνίχνευσης γλωσσολογικῶν καὶ ὑφολογικῶν στοιχείων.

Θὰ ἦταν ὑπεκφυγὴ ἀπὸ μέρους μου —καὶ παράλειψη— νὰ μὴν ἀναφερθῶ στὴ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὸ ἐκδοτικὸ θέμα τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη πού (λανθανόντως τίς δύο πρῶτες ἡμέρες τοῦ Συνεδρίου καὶ ἐμφανῶς στὴν καταληκτικὴ συνεδρίαση) ἀπασχόλησε τοὺς συνέδρους, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄκοντες καὶ μὲ δυσφορία τὴν παρακολούθησαν. Ἀναφέρομαι στὴν ἐπιστημονικὴ, θέλω νὰ πιστεύω, διαμάχη ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐγκυρότητα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἐπάντων πού ἐξέδωσε ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (στὶς ἐκδόσεις Δόμος), ἐγκυρότητα πού ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Φ. Δημητρακόπουλο. Δὲν εἶναι ὁ χῶρος ἐδῶ γιὰ νὰ γίνει ἀξιολόγηση τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν δύο πλευρῶν, νομίζω ὅμως ὅτι ἡ νηφάλια καὶ ἀνιδιοτελὴς προσέγγιση αὐτοῦ τοῦ θέματος μόνον θετικὰ στοιχεῖα μπορεῖ νὰ προσφέρει στὴ μελέτη τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου.

Ὅσο γιὰ μιὰ ἀποτίμηση τοῦ Συνεδρίου, θὰ κατέθετα τὰ ἐξῆς, κατὰ τὴ γνώμη μου βέβαια, ἀρνητικὰ συμπεράσματα (τὰ θετικὰ εἶναι αὐτόνοητα): α) ἔλειπαν, μὲ ἐξαίρεση δύο παρουσίες, οἱ ποιητὲς, οἱ πλέον δηλαδὴ ἀρμόδιοι νὰ εἰσηγοῦνται προσεγγίσεις στὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη· β) περίσσειαν οἱ ἀπλουστευτικὲς καὶ μᾶλλον πρόχειρες εἰσηγήσεις· γ) φάνηκε νὰ παγιώνεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ «χριστιανικὲς» καὶ «θύραθεν» προσεγγίσεις· δ) τὰ πῆγαν καλύτερα οἱ καλλιτέχνες (ἠθοποιοί, σκηνοθέτες) ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες στίς παράλληλες παρουσίες τους.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Φ. ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Τὸ Χριστόψωμο»: μιὰ ἐρμηνευτικὴ δοκιμὴ¹

In memoriam Μενελάου Παρλαμά²

Υπόθεση

«Τὸ Χριστόψωμο» εἶναι τὸ πρῶτο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, ἡ πρώτη ἀπόπειρά του νὰ γράφει ἓνα μικρὸ σὲ ἕκταση κείμενο — πρᾶγμα πού δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία, θαρρῶ. Πρωτοδημοσιεύθηκε στὶς 26 Δεκεμβρίου 1887 στὴν ἐφημερίδα Ἐφημερίς³ καὶ ἔχει θέμα μιὰ κακιὰ πεθερὰ (γραῖα Καντάκαινα) ἡ ὁποία «ἐπέριπτεν εἰς τὴν νύμφην αὐτῆς τὸ σφάλμα τῆς μὴ ἀποκτήσεως ἐγγόνου διὰ τὸ γῆρας τῆς». Τὶς προλήψεις τῆς τίς συμμερίζεται καὶ ὁ γιὸς τῆς (καπετὰν Καντάκης) πού ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν μητέρα του, ἐναντίον τῆς γυναίκος του πάντα, τῆς Διαλεχτῆς. Τὴν παραμονὴ Χριστουγέννων τοῦ 186... ὁ Βοριάς πού φυσᾷ καθυστερεῖ τὴν ἀφιξὴ τοῦ τολμηρότατου εἰς τὴν ἀκτοπλοῖαν καπετὰν Καντάκη καὶ ἡ πεθερὰ ἀσυνήθιστα φιλόφρων προσφέρει ἓνα Χριστόψωμο στὴν νύφη τῆς. Ἐκεῖνη τὸ φυλᾷ, κοιμᾶται, σηκώνεται νὰ πάει στὴν χριστουγεννιάτικη λειτουργία, ἐκεῖ τὴν εἰδοποιοῦν πὼς γύ-

¹ Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή μιᾶς ἀνάλυσης τοῦ διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη, ἡ ὁποία ἔγινε σὲ μεταπτυχιακὸ σεμινάριο τοῦ Σ. Ν. Φιλίππιδη, τὸν Ἰούλιο τοῦ 2001 στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης. Βλ. σχετικὰ καὶ τὸ «Σημείωμα» τοῦ ἴδιου τοῦ Σ. Ν. Φιλίππιδη, πού δημοσιεύεται παρακάτω. Ἡ ταυτόχρονη δημοσίευση δύο ἐρμηνειῶν διαφορετικῆς ὀπτικῆς, πιστεύω βαθιὰ ὅτι καταυγάζει τὴν ἐρμηνευτικὴ ἐλευθερία κάθε λογοτεχνικοῦ ἔργου. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν Σ. Ν. Φιλίππιδη γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προθυμία του νὰ δημοσιευτεῖ τὸ «Σημείωμά» του μαζί μὲ τὸ δικό μου κείμενο.

² Πού δίδασκε χειμωνιάτικα καὶ χριστουγεννιάτικα Παπαδιαμάντη στὸν γυναικωνίτη τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου ἐπὶ Γερμανικῆς Κατοχῆς, καὶ τὸ μάθαμε στὸ πασχαλινὸ ἀφιέρωμα τοῦ Ἐντὶ στὸν Παπαδιαμάντη (: Μ. Γ. Παρλαμάς, «Μεθύσι σὲ γυναικωνίτη», Ἐντὶ, τ. 463, 5 Ἀπριλίου 1991, σσ. 31-33).

³ Χρησιμοποιῶ τὴν ἐκδόση Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ἔπαντα, κριτικὴ ἐκδόση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τ. 2, Δόμος, 1982, σσ. 77-81, καὶ τὸ ὑπόμνημα, σσ. 655-656 (ἐφεξῆς Ἔπαντα).

ρισε ὁ ἄντρας τῆς καὶ φεύγει γιὰ λίγο ὥστε νὰ τοῦ δώσει ροῦχα νὰ ἀλλάξει καὶ νὰ τοῦ ἐτοιμάσει φαγητό. Ὅταν μετὰ τὴν ἀπόλυση ἐπιστρέφει στὸ σπίτι τους, βρίσκει τὸν ἄντρα τῆς νεκρό, τὴν πεθερά τῆς νὰ θρηνεῖ γοερά: ὁ καπετὰν Καντάκης εἶχε φάει τὸ φαρμακωμένο Χριστόψωμο, ποὺ προοριζόταν γιὰ τὴν Διαλεχτή. Τὴν αἰτία θανάτου τοῦ Καντάκη τὴν γνωρίζουν ὁ ἀφηγητής, ἡ γριά καὶ ὁ ἀναγνώστης, ἐνῶ τὴν ἀγνοεῖ ἡ Διαλεχτή.

Ἡ ἀνοικείωση⁴

Ὁ τίτλος τοῦ διηγήματος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν χρόνο τῶν γεγονότων τῆς ἀφήγησης μᾶς μεταφέρουν στὰ Χριστούγεννα, μιὰ μεγάλη γιορτὴ τῆς χριστιανοσύνης ὅπου ἡ γέννηση τοῦ Χριστοῦ σημαίνει ἀγάπη, ἐλπίδα, χαρὰ, τέλος τῆς ἁμαρτίας. Τὸ Χριστόψωμο εἶναι εἰδικὸ ψωμί ποὺ παρασκευάζεται γιὰ τὴν συγκεκριμένη γιορτὴ καὶ εἴτε ἰδεολογικὰ τὸ δοῦμε εἴτε βιωματικά, εἶναι ἐμποτισμένο στὸ νόημά τῆς καὶ δηλώνει διὰ τῆς βρώσεως τὴν συμμετοχὴ στὸ πνεῦμα τῆς γιορτῆς: σημαίνει ἀγάπη, εἰρήνη, καταλλαγὴ καὶ ἐν τέλει νέα ζωὴ. Ὡστόσο, τὸ ἀφήγημα μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ Χριστόψωμο δὲν σημαίνει τίποτε ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι τὸ μέσο, τὸ τεχνασμα μὲ τὸ ὁποῖο προτίθεται ἡ πεθερὰ νὰ φαρμακώσει τὴν νύφη τῆς. Τυπικὰ (ἐξωτερικὰ, ὡς πρὸς τὴν μορφή) καὶ ἡ Διαλεχτὴ καὶ ὁ ἄντρας τῆς καὶ ὁ ἀναγνώστης ἔχουν νὰ κάνουν μὲ ἓνα συνηθισμένο Χριστόψωμο, στὴν οὐσία ὅμως, τὸ περιεχόμενο εἶναι δηλητήριο καὶ ὁδηγεῖ στὸν θάνατο. Ἡ ἀνατροπὴ τῆς σημασίας τοῦ γιορτινοῦ ψωμοῦ καθορίζει τὸ διήγημα πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἂν εἶχαμε τὸ ἴδιο τέλος (: θάνατος τοῦ γιοῦ ἀντὶ τῆς νύφης) μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο καθημερινὸ ψωμί.

Ἐνα ἀκόμη σημεῖο ἀνοικείωσης θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ διαφορὰ τοῦ τίτλου μὲ τὴν εἰσαγωγικὴ παράγραφο τοῦ διηγήματος: «Μεταξὺ τῶν πολλῶν δημωδῶν τύπων, τοὺς ὁποίους θὰ ἔχωσι νὰ ἐκμεταλλεθῶσιν οἱ μέλλοντες διηγηματογράφοι μας, διαπρεπῆ κατέχει θέσιν ἡ κα-

⁴ Ὅρος καθιερωμένος ἀπὸ τὸν Ρώσικο φαρμαλισμὸ, βλ. κυρίως τὸ καθοριστικὸ κείμενο τοῦ Victor Shklovsky, «Art as Technique» (1917) ὅπου διαβάζουμε: «the purpose of art is to impart the sensation of things as they are perceived and not as they are known. The technique of art is to make objects "unfamiliar", to make forms difficult, to increase the difficulty and length of perception because the process of perception is an aesthetic end in itself and must be prolonged. Art is a way of experiencing the artfulness of an object; the object is not important» (Russian Formalism Criticism, Four Essays, μετάφραση-εἰσαγωγή Lee Lemon - Marion Reis, University of Nebraska Press, 1965, σ. 12).

κὴ πενθερά, ὡς καὶ ἡ κακὴ μητριὰ. Περὶ μητριᾶς ἄλλοτε θὰ ἀποπειραθῶ νὰ διαλάβω τινὰ πρὸς ἐποικοδόμησιν τῶν ἀναγνώστων μου. Περὶ μιᾶς κακῆς πενθερᾶς σήμερον ὁ λόγος» (Ἄπαντα, 2.77). Ὁ τίτλος «Τὸ Χριστόψωμο» ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δημιουργεῖ στὸν ἀναγνώστη κάποιου εἶδους ἀναμονή, τὸν προσανατολίζει σὲ ὀρισμένο περιβάλλον ἀπὸ ὅπου θὰ ἀντλήσει νόημα γιὰ τὸ ἀφήγημα ποὺ ἀκολουθεῖ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ παράγραφος τῆς ἀρχῆς διαψεύδει τὴν προσδοκία τοῦ ἀναγνώστη, ἀφοῦ πληροφορεῖται ὅτι θὰ διαβάσει γιὰ μιὰ κακὴ πεθερὰ. Ὅποτε, ὁ ἀναγνώστης χρειάζεται νὰ συνδυάσει ἀπὸ μόνος του τὸν τίτλο μὲ τὸ θέμα γιὰ νὰ προκύψει νόημα, καθὼς κοντεύουμε νὰ φτάσουμε στὴν μέση τοῦ διηγήματος γιὰ νὰ εἰσαχθεῖ τὸ Χριστόψωμο γιὰ τὸ ὁποῖο μάθαμε στὴν ἐπικεφαλίδα.

Τὰ ὀνόματα καὶ οἱ χαρακτήρες⁵

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ ὀνόματα ποὺ δίνει ὁ Παπαδιαμάντης σὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἥρωες τῶν κειμένων του εἶναι δηλωτικὰ τοῦ χαρακτήρα τους. Ἐχοντας κατὰ νοῦ τὸ «the authors attitude toward his hero is manifested primarily in his way of naming the hero»⁶ παρατηρῶ ὅτι ἡ Διαλεχτὴ εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τοὺς τρεῖς χαρακτήρες τοῦ διηγήματος ποὺ ὀνομάζεται μὲ τὸ μικρὸ, βαπτιστικὸ τῆς ὄνομα. Ἡ πεθερὰ τῆς ὀνομάζεται «γραῖα Καντάκαινα», «θεῖα-Καντάκαινα» καὶ ὁ σύζυγός τῆς «καπετὰν Καντάκης», «Καντάκης». Τὸ ὄνομα «Διαλεχτὴ» σημαίνει αὐτὴν ποὺ ξεχωρίζει, ποὺ τὴν ἔχει διαλέξει κάποιος — ὁ ἀφηγητής ἐν προκειμένῳ — καὶ τὴν φορτίζει μὲ θετικὰ χαρακτηριστικὰ παρ' ὅτι φέρει τὸν στιγματισμὸ τῆς ἀτεκνίας. Ἡ εὐνοια τοῦ ἀφηγητῆ διακρίνεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ διηγήματος (δύο πρῶτες παράγραφοι) καὶ στὴν ἀνάπτυξή του διαπιστώνουμε ὅτι ἡ καλοσύνη τῆς Διαλεχτῆς ἀντιδιαστέλλεται καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῆς πεθερᾶς τῆς καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἄντρα τῆς — καὶ οἱ δύο στεροῦνται διακριτικοῦ (διαφοροποιητικοῦ) ὀνόματος: δὲν ἀναφέρονται μὲ τὸ βαπτιστικὸ τους ὄνομα ποὺ δηλώνει τὴν ἰδιαιτερότητα κάθε ἀνθρώπου, μὲ τὴν ἀναγωγή του στὸν πολυσήμαντο βιωματικὸ κόσμο τῆς πίστεως, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη.

⁵ Καὶ ἐδῶ ὅλα ἀρχίζουν μὲ τὸν Ρώσικο φαρμαλισμὸ (ἰδίως Boris Tomashevsky, «Thematics», 1925 στοὺς Lemon καὶ Reis, ὁ.π., σσ. 61-95) καὶ φτάνουν μέχρι τῆς νεώτερες στρουκτουραλιστικῆς καὶ σημειωτικῆς θεωρίας: βλ. Σταμάτης Φιλίππιδης, Τόποι, Καστανιώτης, 1997, σσ. 97-98.

⁶ Boris Uspensky, A Poetics of Composition, 1973, σ. 22.

Ο χώρος

Επιστρέφοντας ή Διαλεχτή μετά το τέλος της χριστουγεννιάτικης λειτουργίας στο σπίτι της, βρίσκει τον άντρα της νεκρό. Ένώ στόχος του φαρμακωμένου Χριστόφωμου ήταν η νύφη, το τρώει και πεθαίνει ο γιός που βρισκόταν στο σπίτι. Οί διαφορετικοί χώροι παράγουν διαφορετική σημασία, έχουν διαφορετικό περιεχόμενο που υπερβαίνει την τοπική διάσταση και καταλήγει να είναι μια αξία⁷. Το σπίτι γίνεται συνώνυμο του θανάτου για τον καπετάν Καντάκη και η εκκλησία συνώνυμο της ζωής για την Διαλεχτή. Χρειάζεται να θυμηθούμε εδώ ότι ο Καντάκης δεν επιθυμούσε την επιστροφή της γυναίκας του στην εκκλησία και βλαστημάει μάλιστα από μέσα του ("Απαντα, 2.80). "Αν έμενε μαζί του στο σπίτι ή Διαλεχτή, πιθανόν εκείνος να μην πέθαινε αλλά ή αποφυγή του σωματικού θανάτου δεν θά σήμαινε και την αποφυγή του πνευματικού θανάτου και των δυο ή κυρίως της Διαλεχτής (που ήταν προετοιμασμένη και συγχρονισμένη), αφού δεν θά λάβαιναν μέρος στην γιορτινή σύναξη της κοινότητας. Ο Greimas γράφει πως ή μετακίνηση εκφράζει επιθυμία και αν έχει αντικείμενο ορίζεται ως αναζήτηση⁸. Η Διαλεχτή μετακινείται από το σπίτι προς την εκκλησία, γιατί θέλει να λειτουργηθεί και να μεταλάβει, να υπερβεί τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού μεταβαίνοντας στον τόπο σύναξης της ευχαριστιακής κοινότητας. Ο άντρας της από το άλλο μέρος δεν επιθυμεί την μετακίνησή της, επειδή προτιμά να μείνει μαζί του και να εξαιρεθεί έτσι από την ευχαριστιακή κοινότητα των Χριστουγέννων. Αν αυτό σημαίνει πνευματικό θάνατο, μένοντας ο ίδιος μόνος του στο σπίτι βρίσκει τον σωματικό θάνατο — ενώ ήδη είχε στερηθεί την συμμετοχή στην τρανή γιορτή.

Η κοινότητα

Όσα γράφτηκαν παραπάνω για την ευχαριστιακή χριστουγεννιάτικη κοινότητα αξίζει να τα δούμε σε συνδυασμό με την κοινότητα, «τους άλλους» που κακολογούν την Διαλεχτή στο τέλος του διηγήματος, επειδή μάλλον αδιαφόρησε για τον άντρα της προτιμώντας τον εκκλησιασμό. Πρώτα πρώτα, ή ευχαριστιακή κοινότητα δεν αποκλείει την ταυ-

⁷ Βλ. Jurij Lotman, *The Structure of the Artistic Text*, 1977, σ. 218.

⁸ Α. J. Greimas, «Περιγραφή και αφηγηματικότητα στο διήγημα Σπάγγος του Γκυ ντε Μωπασάν», μετάφραση Γ. Α. Παπακωστούλα-Γιανναρά, *Νεοελληνική Παιδεία*, τ. 9, 'Απρίλιος-Ιούνιος 1987, σ. 73.

τόχρονη ύπαρξη εντός της της «κακολόγου» κοινότητας ούτε ή δεύτερη μπορεί να ταυτίζεται απολύτως με την πρώτη. Τα ανθρώπινα μεταβάλλονται πανεύκολα και, παρ' όλη την διακαή μας επιθυμία αλλαγής ή μεταμόρφωσης, ο κόσμος είναι αυτός που όλοι γνωρίζουμε. Το ζήτημα εδώ είναι πως απέναντι στην κοινότητα που κακολογεί, στην πεθερά που κατά λάθος σκοτώνει τον γιό της, στον σύζυγο που φέρεται βάνουσα, βρίσκεται ή Διαλεχτή ή οποία ζει με συνέπεια ό,τι οί υπόλοιποι φαίνεται να διαστρεβλώνουν. Σε σχέση με αυτήν την μικρή, πράγματι, κοινότητα που περιλαμβάνει τον άντρα της, την πεθερά της, όσους την κακολογούν, ή Διαλεχτή διαφοροποιείται, είναι μια αυτόνομη ήρωίδα — ή αυτόνομησή της την σώζει. Αφήνει πίσω της τον παλιό κόσμο που είναι βάσανο και επιλέγει τον προκλητικά νέο, ζώντας με συνέπεια ό,τι οί άλλοι ζούν επιφανειακά. Πιστεύω πως ή ίδια ή αφήγηση εξαιρεί την στάση της.

Ίσοδυναμίες και αντιθέσεις

Στο διήγημα συναντούμε δυο σημαντικές κατηγορίες αντιθέσεων και ισοδυναμιών⁹ που αφορούν την πεθερά και την νύφη, την μάνα και τον γιό, και που μερικές φορές μεταστρέφονται οί μόν στις δέ:

πεθερά vs. νύφη ⇒ πεθερά = θάνατος

όταν ή Καντάκαινα κατηγορεί την Διαλεχτή και θέλει να την δηλητηριάσει: αλλά και

πεθερά = νύφη ⇒ πεθερά = ζωή

όταν στο τέλος την υπερασπίζει και δεν την κατηγορεί. Έτσι, ή πεθερά, που σημαίνει θάνατο για την νύφη της, γίνεται τελικά συνώνυμο της ζωής. Σχετικά με τον γιό τώρα, παρατηρούμε αρχικά ότι ή μάνα ταυτίζεται μαζί του

μάνα = γιός ⇒ μάνα = ζωή

για να καταλήξει στο σχήμα

μάνα vs. γιός ⇒ μάνα = θάνατος

όταν εξ αιτίας της πεθαίνει και, από συνώνυμο της ζωής για το παιδί

⁹ Βασίζομαι έντελώς σχηματικά στα διδάγματα των Greimas και Lotman, οί όποιοι κάνουν συστήματα αντιθέσεων με έννοιες όχι με χαρακτήρες — μάλλον, επειδή οί χαρακτήρες ένσαρκώνουν πολλές έννοιες-περιεχόμενα.

της, γίνεται συνώνυμο του θανάτου ειδικά κατά την ημέρα της γιορτής των Χριστουγέννων που η Παναγία-μάννα φέρνει στην ζωή τον Χριστό-παιδί της. Η ισοδυναμία και η αντίθεση μάννας και γιου (με παρείσακτη την Διαλεχτή ανάμεσά τους) προσφέρεται και για μία ψυχαναλυτική ένδοκειμενική προσέγγιση — ακόμα και αν κανείς δεν διαθέτει παρά ελάχιστες σχετικές γνώσεις. Απλώς σ'ας βάζω στον πειρασμό να προεκτείνετε τον υπαινιγμό μου, αποφεύγοντας ο ίδιος έναν τρόπο έρμηνείας «που έχει καταστήσει να μοιάζει με τικ της πανεπιστημιακής διδασκαλίας της λογοτεχνίας»¹⁰.

Η άνατροπή του παντοδύναμου αφηγητή

Υπάρχουν δυο σημεία στο κείμενο που κλονίζουν την αδιαμφισβήτητη παντοδύναμη αφήγηση και τον παντογνώστη αφηγητή. Το πρώτο σημείο είναι η άτελής χρονολόγηση των γεγονότων της αφήγησης: διαδραματίζονται το «186...» («Απαντα, 2.78), δεν γράφεται ακριβώς το έτος: πράγμα συνηθισμένο στον Παπαδιαμάντη, που ως ρεαλιστής συγγραφέας ακολουθεί μία κοινότατη σύμβαση του είδους, τορπιλλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την αληθοφάνεια της αφήγησης. Το δεύτερο σημείο το βρίσκουμε στο τέλος του διηγήματος: «εάν έζησε και άλλα κατόπιν Χριστούγεννα, ή άστωργος πενθερά και άκουσία παιδοκτόνος, δεν θά ήτο βεβαίως πολύ εύτυχής εις το γήρας της». Αύτος που τ'ά ξέρει όλα, δεν ξέρει να μ'ας πει τί απέγινε ή κακιά πεθερά, όμολογεί άγνοια. Το τέλος του κειμένου σημαίνει και το τέλος της γνώσης, το τέλος του κόσμου¹¹. Από μια άλλη άποψη, αυτή ή όμολογημένη άγνοια θά μπορούσε να άποτελεί πρώιμη ένδειξη της άρνησης του Παπαδιαμάντη να έλέγξει συνειδήσεις, να κρίνει και να καταδικάσει¹².

¹⁰ Τάκης Θεοδωρόπουλος, «Η άγιος ή μυθιστοριογράφος» *Τά Νέα*, 22.12.2001, «Πρόσωπα», σ. 18.

¹¹ Για την σχέση του τέλους ενός κειμένου και του κόσμου πβ. «... a good or bad ending is so significant for us: it attests not only to the conclusion of some plot, but also to the construction of the world as a whole», Lotman, *δ.π.*, σ. 216. Βλ. επίσης Massimo Peri, «Στην όδό προς τον έλευθερο πλάγιο λόγο: Παρέμβαση, υποκατάσταση, διαπλοκή», *Δοκίμια άφηγηματολογίας*, επιμέλεια Σ. Ν. Φιλιππίδης, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994, σ. 91 και όπ. 58 στην ίδια σελίδα.

¹² Βλ. Λάκης Προγκίδης, «Η μικρή κοινωνία στο έργο του Παπαδιαμάντη», *Ο Παπαδιαμάντης και ή Δύση*, Έστία, 2002, σ. 91.

Έπιλογος

Ό,τι διαβάσατε δεν άποτελεί παρά μια ένδεικτική έρμηνευτική δοκιμή, άντοχής ενός παλιού κειμένου, χρησιμοποιώντας και όρισμένα μεταγενέστερα και πρόσφατα θεωρητικά σχήματα. Από την άποψη αυτή, κάθε κείμενο είναι πάντα νέο, ό λόγος δεν γερνάει ποτέ. Αν διαπιστώνουμε εύρηματικότητα στην σύνθεση, στην κατασκευή του διηγήματος που συζητήθηκε παραπάνω, τότε ό Παπαδιαμάντης γνωρίζει (κατέχει καλύτερα) τον κατάλληλο τρόπο να μ'ας άφηγείται καλές ιστορίες. Και έδω χρειάζεται ίσως να παραβλέψει κανείς, αλλά όχι να παραθεωρήσει, τις πιθανές ένστάσεις για τις άτέλειες του «πρώτου» αυτού διηγήματος και την ιδιομορφία του, ιδίως αν θελήσουμε να τό δοΰμε στο φώς των κατόπιν παγιωθέντων και καθιερωμένων πιά (ή πανθομολογουμένων) χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του παπαδιαμαντικού έργου. Εν πάση περιπτώσει και έπειδή κυρίως τ'ά λόγια μας είναι λόγια άλλων, σ'ας παραπέμπω στο τέλος του βιβλίου της Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη* (Κέδρος, ²2001, σ. 297) — παραθέτει από τον René Wellek (*The Attack on Literature and Other Essays*, 1982, σ. 134) ένα άπόσπασμα του Mayakovsky. Το αντιγράφω στα άγγλικά (όλοκληρωμένο και έπειδή έτσι τό καταλαβαίνω καλύτερα): «Mayakovsky in *How to Make Verses* said: Children (and young literary schools as well) are always curious to know what is inside a cardboard horse. After the work of the formalists the insides of cardboard horses and elephants stand revealed. If the horse is a bit spoiled because of this we'll say: Forgive us». Πάντοτε.

Χανιά, Ιούλιος 2002